

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Lijphart vs Lijphart

Hoogenboom, M.

Citation

Hoogenboom, M. (1995). Lijphart vs Lijphart. *Acta Politica*, 30: 1995(3), 335-349. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450303>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450303>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- Smeenk, W. (1994), *Stemmen en thuisblijven bij verkiezingen in Nederland en de Verenigde Staten*. Thesis University of Nijmegen.
- Smith, T.W. (1983), 'The hidden 25 percent: An analysis of nonresponse on the 1980 general social survey'. *Public Opinion Quarterly* 47, p.386-404.
- Stinchcombe, A.L., C. Jones, and P. Sheatsley (1981), 'Nonresponse bias for attitude questions'. *Public Opinion Quarterly* 45, p.359-375.
- Swaddle, K. and A. Heath (1989), 'Official and reported turnout in the British general election of 1987'. *British Journal of Political Science* 19, p.527-551.

Literatuur

Lijphart vs Lijphart¹

Marcel Hoogenboom

1. Inleiding

De uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van mei vorig jaar ging in pers en wetenschap vergezeld van een definitieve begrafenis van de verzui-ling. De kiezers, zo wilde de mare, hadden eindelijk het bewijs geleverd van hun pertinente breuk met de oude zuilen; de vroeger zo vanzelfsprekende band tussen levensbeschouwing en stemgedrag was voorgoed doorsgesne- den. Niettemin klonk tussen de regels door nog enige twijfel. Deze groeide toen later bleek dat op basis van de verkiezingsuitslag in relatief korte tijd een monsterverbond tussen socialisten en liberalen gesloten kon worden. Het Paarse Kabinet, en de wijze waarop het tot stand kwam stelt waarnemers van de Nederlandse politiek voor een lastig vraagstuk. Het is echter een vraag- stuk dat zich reeds in de tweede helft van de jaren '80 aandiende, toen na een lange 'Tijd van Troebelen'² het Nederlandse politieke stelsel opnieuw in rustiger vaarwater aanlandde. Zo schreef Wolinetz in 1990: 'The renewed moderation of the PvdA gives contemporary politics an air of consensus re- miniscent of the 1950s and early 1960s.' (1990: 404)

Wolinetz blijkt geen roepende in de woestijn: steeds meer auteurs komen tot de conclusie dat het netto resultaat van de 'revolutionaire ontwikkelin- gen' van de 'roerige jaren '60' bij nader inzien vrij mager is te noemen. Zij menen dat in het beeld van drie decennia Nederlandse politiek, uiteindelijk de continuïteit de veranderingen overschaduwde, al benadrukken zij daarbij verschillende aspecten. Andeweg (1989) bijvoorbeeld wijst op de standvas- tigheid van de politieke structuren en instituties, die de stormloop van her- vormers vrijwel ongeschonden blijken te hebben doorstaan. Andere auteurs benadrukken, evenals Wolinetz, vooral het gedrag van de politieke actoren *binnen* deze structuren. Na jaren van polarisatie en bittere politieke concu- rentie lijken dezen langzaam maar zeker te zijn terug gekeerd naar de oude gebruiken van samenwerking, matiging en compromisbereidheid.

Dit laatste geldt volgens een aantal auteurs, tenslotte, tevens voor de ver- standhouding tussen de overheid en belangengroeperingen. Katzenstein bij-

voorbeeld betoogt in zijn boek *Small states in world markets* (1985) dat de besluitvorming in Nederland op sociaal-economisch terrein, ondanks de veranderingen die zich hierin de laatste decennia hebben voorgedaan, toch nog steeds is te karakteriseren als een vorm van corporatisme. Het formele en geïstitutionaliseerde overleg tussen overheid, werkgeversorganisaties en vakbonden mag dan naar de achtergrond zijn gedrongen, het gedrag van deze actoren is naar zijn opvatting nog altijd sterk gericht op samenwerking en het bereiken van consensus.

Al met al zijn de conclusies die de hierboven aangehaalde auteurs trekken zeer opmerkelijk te noemen.³ Waren de structuren en gedragingen die zij beschrijven, volgens de gezaghebbende pacificatie-theorie van Lijphart immers niet het noodzakelijke resultaat van het bestaan van elkaar fel beconcurrerende zuilen? En waren deze structuren en gedragingen na het wegvallen van deze zuilen niet overbodig geworden? In dit artikel zullen wij onderzoeken of wij op basis van de pacificatie-theorie van Lijphart, een verklaring kunnen geven voor de wijze waarop het Nederlandse politieke systeem zich na het wegvallen van de zuilen heeft ontwikkeld. Het karakter van de ontwikkeling van het systeem na de 'ontzuiling' doet hierbij voorlopig niet ter zake: het gaat erom of het geven van een verklaring op basis van Lijphart's theorie überhaupt mogelijk is.

Lijphart zelf heeft in de loop der jaren twee visies op deze ontwikkeling gegeven. Tot 1989 ging hij uit van een kentering in de Nederlandse politiek. In een artikel uit 1989 in *West European Politics* komt hij echter tot de conclusie dat van een kentering geen sprake is geweest. In beide gevallen meent hij dat deze ontwikkeling logisch is af te leiden uit de pacificatie-theorie. Beide visies zullen in deze bijdrage aan de orde komen. In paragraaf 3 gaan wij in op de verklaringen die Lijphart heeft gegeven voor de (veronderstelde) verandering van het systeem. In paragraaf 4 behandelen wij de argumenten die Lijphart in het artikel uit 1989 tegen zijn eigen verklaringen heeft geformuleerd. Voor een goed begrip van onze analyse in deze bijdrage zullen wij nu echter eerst de voornaamste punten van de pacificatie-theorie nog eens op een rijtje zetten.

2. Verzuiling en pacificatie

De vier belangrijkste kenmerken van het pacificatie-model zijn:

1. Een sterke verdeeldheid (verzuildheid) aan de basis, die volgens de theorie van het pluralisme tot politieke instabiliteit moet leiden;
2. Het gevaar van instabiliteit wordt echter afgewend door het tweede kenmerk van een pacificatie-democratie: overkoepelende samenwerking tussen de leiders van de verzuilde bevolkingsgroepen;

3. Dit hele stelsel van verzuildheid wordt geschraagd door een grote mate van politieke passiviteit van de massa – passiviteit, onverschilligheid en ook trouw aan en respect voor de leiders in eigen zuil;

4. Een hoge mate van politieke stabiliteit (Lijphart 1976a: 11).

Voor punt 3 is voor ons betoog van groot belang. Lijphart schrijft over de passiviteit onder andere het volgende: 'Eerbied, gehoorzaamheid, passiviteit en lijdelijkheid zijn geen specifiek Nederlandse eigenschappen. De gewone man in bijna alle democratische landen gedraagt zich zo in meer of mindere mate, wanneer hij zich op politiek terrein begeeft.' (1976a: 224) In Nederland echter, zo betoogt Lijphart, zijn deze eigenschappen nog eens extra sterk ontwikkeld. Zoals in de volgende paragraaf zal blijken, vormt de aanname van passiviteit in theoretisch opzicht de Achilles-hiel van zijn model.

Met het gedrag van elites als verklarende factor voor de stabiliteit van een plurale democratie beoogt Lijphart de 'klassieke' theorie van het pluralisme te amenderen. Bovendien ziet hij de mogelijkheid met behulp van dit amendement een nieuwe typologie van democratieën te construeren. Deze typologie is samengesteld uit twee variabelen: de 'politieke cultuur' van een land en het 'gedrag van haar (politieke) elites'. Het begrip politieke cultuur ontleent Lijphart aan Verba, die hieronder verstaat: '...the system of empirical beliefs, expressive symbols, and values which defines the situation in which political action takes place. It provides the subjective orientation to politics.' (Verba geciteerd in Lijphart 1969: 234)

In de typologie van Lijphart kan de politieke cultuur twee vormen aannemen: homogeen of verzuild. Van de laatste vorm is sprake wanneer er in een samenleving '...duidelijke, onderling sterk verschillende subculturen...' voorkomen. Ook het gedrag van de elites – de 'politieke cultuur van de elites', zoals Lijphart het noemt (1969: 234) – kan twee vormen aannemen: er kan sprake zijn van samenwerking (een 'kartel') of van concurrentie. De twee genoemde variabelen leveren in een matrix vervat vier mogelijke typen democratie op:

Figuur 1

		politieke cultuur	
		homogeen	verzuild
gedrag van elites	kartel	kartel-democratie	pacificatie-democratie
	concurrentie	centripetale democratie	centrifugale democratie

3. Kentering in de Nederlandse politiek

'Consociational theory can explain not only the political pattern of the consociational period from 1917 to 1967 quite well, but also the breakdown of consociationalism from 1967 on', schrijft Lijphart in 1984. (1984a: 15-16) De veranderingen in de Nederlandse politiek en maatschappij, die zich al ten tijde van de verschijning van de eerste druk van 'Verzuiling..' (1968) aftekenden, heeft hij dan inmiddels in een aantal artikelen trachten te verklaren. En, zoals we uit het citaat kunnen opmaken, naar zijn eigen tevredenheid. In deze paragraaf zullen we zien of deze tevredenheid op haar plaats is, en of de (door hem veronderstelde) kentering in de Nederlandse politiek en de nieuwe vormen die het systeem heeft aangenomen inderdaad te verklaren zijn uit het in de vorige paragraaf beschreven pacificatie-model.

Wat verstaat Lijphart nu precies onder de kentering? Uit de latere herziene drukken van 'Verzuiling..' en uit enkele artikelen kunnen we twee aspecten distilleren:

1. de *politieke* kentering
2. de *maatschappelijke* kentering

De politieke kentering wordt door Lijphart uitvoerig beschreven, maar zou als volgt kort kunnen worden samengevat: het 'kartel' dat de politieke en maatschappelijke elites in de periode 1917-1967 hadden 'gesloten', viel na 1967 steeds verder uiteen. In plaats van samenwerking was er meer en meer sprake van onderlinge concurrentie.

De maatschappelijke kentering plaatst Lijphart onder de noemer 'ontzuiling'. Hij beschrijft dit verschijnsel als..

...deconfessionalisering (het verzwakken van de confessie als zodanig en als factor in de politiek), ontideologisering, toenemende sociale communicatie en contacten, en het losser worden van de banden tussen de verschillende zuilorganisaties (politieke partijen, belangengroepen, publiciteitsmedia, enz.). (1969: 237)

Interessant is de overeenkomst die Lijphart constateert tussen ontzuiling in Nederland en het debat over 'the end of ideology' in de (vooral Angelsaksische) academische wereld, eind jaren '50, begin jaren '60. End of ideology betekent voor Lijphart het einde van '...alle voor de politiek relevante levensbeschouwingen..', dus ook van confessies. (1969: 238) 'Als men dit niet negatief maar positief zou stellen, dan betekent de 'end of ideology' de convergentie van ideologieën, de groei van ideologische consensus, of (nog een stapje verder) de opkomst van een nieuwe, algemeen aanvaarde ideologie', aldus Lijphart (1969: 239). Ontzuiling is voor Lijphart dan ook synoniem met de homogenisering van de politieke cultuur.

Het is duidelijk dat de twee dimensies van 'kentering' die Lijphart geeft niet geheel toevallig samenvallen met de twee belangrijkste aspecten van zijn

pacificatie-model, en tevens met de twee variabelen uit zijn typologie van democratieën. De politieke kentering verwijst naar het gedrag van elites, de maatschappelijke naar de politieke cultuur. Evenmin is het toeval dat hij de relatie die hij tussen deze twee variabelen in het pacificatie-model veronderstelt, ook voor de situatie na 1967 legt: de politieke cultuur gaat vooraf aan het gedrag van elites. Om dit beter te kunnen begrijpen is het verstandig Lijphart's typologie van democratieën nog eens in herinnering te roepen. Een homogenisering van de politieke cultuur betekent in dit schema een overgang van de rechter naar de linker kolom. En omdat homogenisering volgens Lijphart inhoudt dat van echte destabiliserende strijdpunten in samenleving en politiek geen sprake meer is, zou het te verwachten zijn dat het Nederlandse politieke systeem zich zou ontwikkelen in de richting van een 'kartel-democratie', dat wil zeggen: een democratie waarin politieke elites nauw met elkaar samenwerken. Bovendien, zo stelt Lijphart, zou deze overgang kalm en bijna onopgemerkt moeten verlopen. Het samenwerken is de elites na 50 jaar praktijkervaring immers wel toevertrouwd. Wanneer hij echter kijkt naar de politieke werkelijkheid van de tweede helft van de jaren zestig, treft hij een geheel andere situatie aan: 'Als men (...) zijn blik afwendt van de typologie van abstracte modellen en kijkt naar de concrete kenteringsverschijnselen in Nederland, dan blijkt deze verwachting niet juist te zijn.' (1969: 236) De ontzuiling blijkt gepaard te gaan met politieke onrust en polarisatie. Met andere woorden: het veronderstelde verband tussen de maatschappelijke en de politieke kentering (die in feite geen kentering zou moeten zijn) blijkt in de praktijk helemaal niet te bestaan. Dit noopt Lijphart tot de formulering van een theoretische paradox:

Waarom is de Nederlandse politiek aanzienlijk minder stabiel geworden, terwijl de verzuilde juist afneemt en dwarslopende scheellijnen en bindingen toenemen? (1976a: 228)

In de (herziene) tweede druk van 'Verzuiling..' tracht Lijphart deze vraag te beantwoorden. Hij komt met vijf mogelijke verklaringen:

1. De ontzuiling als multi-dimensionaal proces;
2. De extreme vorm van evenredige vertegenwoordiging;
3. De instabiliteit van de kartel-democratie;
4. De onzekere reactie van de elites op de problemen van ontzuiling, polarisatie en democratiseringsdrang;
5. Het gebrek aan overeenstemming tussen politici en politieke activisten over de vraag hoe de crisis behoort te worden opgelost.

Met elk van deze verklaringen is echter iets vreemds aan de hand. We zullen ze daarom één voor één behandelen.

De ontzuiling als multi-dimensionaal proces. Lijphart doelt hierbij op het feit dat de verticale, confessionele scheidslijnen sneller zouden vervagen dan de horizontale. Dit argument is echter geen verklaring van de *paradox*. Op de vraag: Waarom is de Nederlandse politiek aanzienlijk minder stabiel geworden terwijl de verzuildheid juist afneemt en dwarslopende scheilijnen en bindingen toenemen, antwoordt hij dat de verzuildheid minder snel afneemt en de dwarslopende scheilijnen en bindingen minder snel toenemen.

De extreme vorm van evenredige vertegenwoordiging zou volgens Lijphart dissidenten aanzienlijke macht verschaffen tegenover bestaande partijen:

Het dreigement om uit de partij te treden en een nieuwe partij te vormen is door de evenredige vertegenwoordiging geen loos dreigement. Men zou zelfs kunnen stellen dat door de evenredige vertegenwoordiging de stem van vrij kleine anti-establishment groeperingen onevenredig wordt vergroot. (1976a: 238-239)

Ook dit argument voldoet niet, immers: ook in de tijd van de verzuiling bezaten kleine groepen binnen de elite de mogelijkheid om van dit 'wapen' gebruik te maken (het stelsel van evenredige vertegenwoordiging werd in 1917 ingevoerd). Ook toen gebeurde dat, maar dit veroorzaakte geen noemenswaardige instabiliteit. Dit argument is slechts in combinatie met andere factoren een verklaring.

De drie overige verklaringen hangen nauw met elkaar samen: de vierde en vijfde volgen uit de derde. We zullen ons daarom vooral concentreren op de vraag waarom de kartel-democratie onstabiel is. Deze vorm van democratie *lijkt* van de vier typen het meest stabiel te zijn vanwege de nauwe samenwerking tussen de elites en de homogene politieke cultuur. Dit is volgens Lijphart echter maar schijn. De kartel-democratie is namelijk, wat Dahl noemt, een '*democratic Leviathan*':

...welfare oriented, centralized, bureaucratic, (...) and, in the perspective of the ordinary citizen, somewhat remote, distant, and impersonal even in small countries. (...) The politics of this new democratic Leviathan (...) are above all the politics of compromise, adjustment, negotiation, bargaining; a politics carried among professional and quasi-professional leaders who constitute only a small part of the total citizen body. (Dahl geciteerd in Lijphart 1969: 241)

De onvoldoende democratische eigenschappen van de kartel-democratie zouden volgens Lijphart welhaast automatisch de roep om meer democratisering op gang brengen. Lijphart: 'Deze vorm van democratie is (...) onstabiel vanwege de neo-democratische kritiek die erin ontstaat.' (1969: 245) Dit is een nogal vage bewering; nergens maakt hij duidelijk *waarom* deze neo-democratische kritiek noodzakelijkerwijs zou moeten ontstaan, en al helemaal niet hoe dit te verklaren is uit de maatschappelijke kentering, dat wil zeggen de homogenisering van de politieke cultuur. Nog vreemder wordt het als

Lijphart vervolgens beweert dat deze neo-democratische kritiek de homogene politieke cultuur van de kartel-democratie aantast. (1969: 234) Duidelijkheid ontstaat pas wanneer hij de bron van de oppositie aanwijst: 'Het streven naar democratisering gaat uit, en zal altijd uitgaan, van een minderheid. De gewone man is nu eenmaal geen "political animal" en de meerderheid zal passief en vrij onverschillig tegenover de democratisering blijven' (1969: 241). Lijphart zoekt de oorzaak van de instabiliteit dus blijkbaar op het elite-niveau; en strikt genomen verklaart hij daarmee de *paradox*. Deze luidde immers:

Waarom is de Nederlandse *politiek* aanzienlijk minder stabiel geworden, terwijl de verzuildheid juist afneemt en dwarslopende scheilijnen en bindingen toenemen.

De instabiliteit in de politiek wordt nu dus verklaard uit het concurrerende gedrag van de elites. Dit is een wel heel summiere verklaring. We moeten ons nu bovendien gaan afvragen of we eigenlijk wel mochten spreken van een *paradox*. De politieke cultuur doet er in deze verklaring immers in het geheel niet meer toe: het verband dat de *paradox* constitueerde bestaat helemaal niet, en als we nauwkeurig kijken heeft deze ook nooit bestaan. De passiviteit van de massa maakt iedere ontwikkeling op dit niveau tot een onbelangrijk bijverschijnsel. Het gedrag van de elite, en dit alleen, bepaalt in Lijphart's benadering de toestand van 'de politiek', en is derhalve een *onafhankelijke* variabele.

Dit is een belangrijke constatering, die bij nader inzien ook gevolgen heeft voor de beoordeling van de pacificatie-these. We keren daarom kort terug naar Lijphart's analyse van het Nederlandse systeem in de verzuilingstijd. Lijphart beoogde de volgende *paradox* te verklaren:

Hoe komt het dat het *politieke systeem* in Nederland tussen 1917 en 1967 redelijk stabiel was, terwijl het Nederlandse volk toch grote religieuze tegenstellingen kende en de klassentegenstellingen vrij scherp waren?

Hij loste dit probleem op door te wijzen op het pacificerende gedrag van de elites. Dit gedrag werd op zijn beurt weer mogelijk gemaakt door de passiviteit van de massa. We zien hier hetzelfde gebeuren als in de analyse van de post-verzuilingstijd: de *paradox* wordt opgelost, maar deze oplossing maakt de *paradox* met terugwerkende kracht tot een farce. Immers: indien de burgers passief en lijdelijk zijn, is pacificatie door de elites in het geheel niet nodig. De heterogeniteit van de politieke cultuur doet dan helemaal niet ter zake. Lijphart kan alleen en de *paradox* en de pacificatie-these handhaven door tegelijkertijd passiviteit en activiteit te veronderstellen.⁴ Dit is vanzelfspre-

kend theoretisch onmogelijk. De theoretische paradox is alleen in stand te houden indien we uitgaan van een relevante politieke cultuur, dat wil zeggen: indien we afzien van passiviteit als kenmerk van de Nederlandse 'volksaard' en uitgaan van (indirecte) politieke activiteit van de burgers. Het is echter de vraag of de pacificatie-these dan nog te handhaven is, want ofwel (1) de burgers zijn politiek actief en accepteren de compromissen van hun leiders *niet*; ofwel (2) de burgers zijn politiek actief en accepteren de compromissen van hun leiders *wel*. In het eerste geval is pacificatie door de elites alleen mogelijk indien zij hun achterbannen negeren, misleiden of dwingen de compromissen te accepteren, maar dan is er geen sprake van een democratie. In het tweede geval kunnen we niet meer spreken van een heterogene politieke cultuur: de politieke spelregels worden dan immers door de bevolking gedragen.

Deze korte uiteenzetting levert ons een merkwaardig theoretisch inzicht op:

Pacificatie door een politieke elite is in een democratie zowel bij politieke activiteit als bij passiviteit van de burgers strikt genomen onmogelijk.

Pacificatie, en dus stabiliteit, is derhalve alleen maar mogelijk indien de democratie wordt beperkt.⁵

Keren we nu terug naar Lijphart's analyse van de kentering in de Nederlandse politiek. We zagen daarbij dat de vijf verklaringen die hij gaf voor zijn tweede theoretische paradox als zodanig niet voldeden. De oorzaak daarvan is, zo kunnen we nu vaststellen, gelegen in het vasthouden aan 'passiviteit' als belangrijk kenmerk van de politieke cultuur. Bij nader inzien blijkt dat indien we in de analyse dit kenmerk handhaven, er in het geheel geen sprake meer is van een paradox: gedrag van elites en politieke cultuur zijn dan immers variabelen die onafhankelijk zijn van elkaar. De instabiliteit kan dan inderdaad gezocht worden in het gedrag van elites, maar dit kan niet meer verklaard worden met behulp van het pacificatie-model. Willen we de kentering kunnen afleiden uit het pacificatie-model, dan zullen we politieke activiteit als (constant) kenmerk van de politieke cultuur moeten aanvaarden. Dit betekent tevens dat we de tweede theoretische paradox moeten herformuleren:

Waarom is het Nederlandse *politieke systeem* aanzienlijk minder stabiel geworden, terwijl de verzuildheid juist afneemt en de dwarslopende scheilijnen en bindingen toenemen?

In deze nieuwe formulering is de politieke cultuur weer een relevante factor, sterker nog: het is de voornaamste factor. De instabiliteit van het politieke systeem moet nu verklaard worden uit ontwikkelingen op massa-niveau,

of meer precies: uit de veranderingen in de politieke cultuur. Dit nu is echter een levensgroot probleem: de variabele 'politieke cultuur' is in Lijphart's model immers een vrij beperkt fenomeen. Dit wordt pijnlijk duidelijk in het eerste artikel dat Lijphart aan de vermeende kentering wijdt. De verklaring die hij daarin geeft voor de instabiliteit, de neo-democratische kritiek (nu op massa-niveau), roept direct een nieuw probleem op. Lijphart:

In mijn typologie is de *stabiliteit* van de democratie een van de variabelen en ik heb angstvallig de kwestie van *kwaliteit* van de democratie er buiten gelaten. Wat betreft de kartel-democratie blijkt dit nu tot een empirische onjuistheid te leiden, omdat kwaliteit en stabiliteit hier niet meer gescheiden kunnen worden. (1969: 241; curs. in origineel)

We hebben hierboven echter gezien dat de kwaliteit van de democratie en stabiliteit in *theoretisch* opzicht ook in het pacificatie-model een probleem vormde. Indien we al zouden uitgaan van een groeiende behoefte aan meer democratie aan het einde van de jaren '60, dan kan dit niet uit het model worden verklaard: democratie was een *vooronderstelling* en de behoefte aan democratisering geen (dynamische) dimensie van de politieke cultuur. Met andere woorden: de mogelijkheid om de opkomst van de roep om democratie te verklaren bestaat binnen het model niet. Iedere externe factor die we ter verklaring van de instabiliteit willen aanvoeren is het lot beschoren een *deus ex machina* te zijn: wel verklarend, maar niet binnen de marges van het model. We moeten dus constateren dat de politieke cultuur in het model van Lijphart een *onafhankelijke variabele* is, en omdat de politieke cultuur voor hem min of meer synoniem is met verzuiling, geldt voor dit laatste verschijnsel hetzelfde. In een reactie op kritiek van Fennema geeft Lijphart dit overigens expliciet toe:

Voorts merkt Fennema op dat ik de historische ontwikkeling van de verzuiling onvoldoende beschrijf. De reden hiervoor is dat in mijn analyse de verzuildheid de onafhankelijke variabele is en de mate van stabiliteit de afhankelijke. Een studie waarin de verzuildheid als afhankelijke variabele wordt beschouwd zou zeer interessant kunnen zijn, maar een dergelijke studie is mijn boek nu eenmaal niet. (1976b: 82)

Kortom: de politieke cultuur is (a) een onafhankelijke variabele, (b) één-dimensionaal, en kan (c) maar twee vormen aannemen: homogeen of heterogeen ('verzuild'). Deze wel heel povere invulling van dit begrip staat ieder poging tot verklaring van de (vermeende) instabiliteit van het politieke systeem in de weg. Verklaring betekent immers welhaast automatisch de toevoeging van een element dat het oorspronkelijke model niet bezat. De instabiliteit en de (vermeende) kentering kunnen derhalve niet verklaard worden uit het pacificatie-model.

4. Geen kentering

'The politics of accommodation did not undergo a complete metamorphosis into its very opposite. No revolution ever happened', schrijft Lijphart in 1989 in *West European Politics* (1989: 151). In een merkwaardig artikel veegt hij de vloer aan met zijn eigen vroegere beweringen. Niet alleen de uitkomst van zijn oude analyse schuift hij aan de kant, maar ook de analyse zelf moet eraan geloven:

I want to challenge the notion that the changes in mass attitudes and style of elite politics entailed a shift of the entire political system from one type of democracy to the very opposite type. I hasten to say that I have made this claim myself – but now I have second thoughts about it. (1989: 140)

Lijphart lijkt daarmee een geheel nieuwe weg te zijn ingeslagen. De variabelen die in zijn pacificatie-model nog de contouren van het politieke systeem bepaalden, spelen in zijn nieuwe benadering een ondergeschikte rol: 'Obviously what we need is independent evidence of change in democratic structures and procedures instead of the assumption that major changes in social relations and political culture will automatically revolutionize the democratic regime' (1989: 140). Hij tracht daarmee (schijnbaar) een lacune te vullen in zijn oude theorie. Een lacune die hier nog niet aan de orde is geweest. Zoals in de vorige paragraaf bleek, zag Lijphart vanaf de tweede helft van de jaren '60 een tweetal veranderingen optreden: de politieke cultuur werd homogener en de elites ruilden de samenwerking in voor een meer concurrerende houding. De eerste wijziging betekende voor hem een verschuiving in zijn typologie: van 'verzuild' naar 'homogeen'. De tweede verandering bracht bij hem echter geen verschuiving teweeg. Lijphart laat de concurrentie zich vreemd genoeg afspelen binnen de kartel-democratie. De reden daarvoor lijkt duidelijk: impliciet spelen de politieke structuren een belangrijke rol; hij maakt deze echter nergens expliciet. Waarom hij dat niet doet wordt nergens duidelijk. Het toevoegen van een derde variabele zou een interessante wending aan zijn typologie van democratieën hebben kunnen geven.⁶ Lijphart laat de politieke structuren en instituties in 'Verzuiling..' echter buiten beschouwing, met als gevolg dat stelsels in overgang – dat wil zeggen veranderde sociale verhoudingen binnen oude structuren – niet in zijn typologie zijn te plaatsen.

In zijn artikel uit 1989 blijkt Lijphart niettemin het belang van instituties en structuren te hebben onderkend. Echter, waar de nadruk in zijn pacificatie-model nog lag op sociale kenmerken en relaties, daar zijn in zijn nieuwe benadering voornamelijk de 'harde feiten' bepalend. Het weerspiegelt de ontwikkeling die het werk van Lijphart na het verschijnen van 'Verzuiling..' doormaakt van een tamelijke 'impressionistische' benadering naar een strikt

kwantitatieve werkwijze. Een ontwikkeling bovendien waarbij hij in de loop der jaren steeds meer landen in zijn analyse betreft, en kenmerken steeds verder abstraheert. De verschijning van *Democracies in plural societies* (1977) markeert hierin de eerste stap. In dit boek wijst Lijphart erop dat het Nederlandse systeem niet uniek is: landen als België, Zwitserland en Oostenrijk bezitten volgens hem een soortgelijk stelsel, dat hij aanduidt met de term 'consociational democracy'. Hoewel de kenmerken van dit type democratie veel lijken op die van de pacificatie-democratie, zien we in dit boek al een verschuiving optreden van 'sociale' (politieke cultuur, 'prudent leadership') naar meer 'uiterlijke' aspecten (proportionaliteit, grote coalities, minderheidsveto, etc.).

De tweede stap zet Lijphart in zijn opus magnum *Democracies* (1984b). In dit werk onderwerpt hij niet alleen de meer plurale stelsels aan een onderzoek, maar vrijwel alle Westerse democratieën. Zijn puur kwantitatieve analyse leidt uiteindelijk tot de constructie van een continuüm van democratieën met als uiterste twee ideaaltypen: de 'majority-democracy' en de 'consensus-democracy'.

De voordelen van deze kwantitatieve benadering zijn duidelijk: het stelt Lijphart in staat in principe alle democratieën met elkaar te vergelijken. De nadelen liggen echter ook voor de hand: (a) alleen meetbare zaken worden geanalyseerd; de mate en de aard van de sociale tegenstellingen in een samenleving komen hierdoor alleen bovendrijven indien ze zijn geïnstitutionaliseerd; (b) specifieke kenmerken van een stelsel verdwijnen grotendeels achter de grote lijnen; wat Nederland betreft geldt dat voor de vrij unieke kenmerken van de verzuiling. Op zichzelf heeft deze benadering geen bezwaren: het vergelijken van verschillende politieke stelsels op een vrij hoog abstractie-niveau kan – indien men de beperkingen van de exercitie onderkent – interessant zijn. Het is zelfs mogelijk om verschillende periodes in het bestaan van een politiek systeem met elkaar te vergelijken. Dit is wat Lijphart in het bewuste artikel met Nederland doet: hij meet de waarden van de acht variabelen⁷ voor twee periodes – 1946-1967 en 1967-1988 – en vergelijkt vervolgens de uitkomsten. Lijphart maakt hierbij echter een aantal cruciale fouten, waarvan de belangrijkste is dat hij de meetresultaten voor de periode 1946-1967 synoniem verklaart met zijn analyse in 'Verzuiling..'. De consensus-democracy en consociational-democracy, zo beredeneert hij, zijn '...clearly similar and related to each other..' en de consociational-democracy is op haar beurt weer '...roughly equivalent to the politics of accommodation..'. Uit het geringe verschil in de meetresultaten van de beide periodes concludeert hij vervolgens dat '...(t)he Netherlands has merely moved from the politics of accommodation to the politics of relatively less accommodation' (1989: 151).

Opvallend genoeg is dit vrijwel dezelfde conclusie als die van de auteurs

die wij in de inleiding hebben behandeld. Het is echter duidelijk dat Lijphart deze conclusie onmogelijk kan trekken op basis van zijn meetresultaten. De gedragingen en structuren die Lijphart in 'Verzuiling.' tezamen 'accommodatie'- of pacificatie-politiek noemde, blijven in zijn nieuwe benadering buiten beschouwing. De resultaten van zijn analyse zeggen alleen iets over de door hem gemeten variabelen, en deze bevinden zich hoofdzakelijk op het niveau van *formele* instituties en structuren. Met andere woorden: Lijphart verklaart de continuïteit *niet* uit de pacificatie-theorie.

5. Conclusie

In dit artikel hebben wij onderzocht of wij op basis van de pacificatie-theorie van Lijphart een verklaring kunnen geven voor de wijze waarop het Nederlandse politieke systeem zich na het wegvallen van de zuilen heeft ontwikkeld. Wij hebben hierbij in feite twee stellingen van Lijphart getoetst:

1. De kentering in de ontwikkeling van het Nederlandse politieke systeem is te verklaren uit het pacificatie-model (paragraaf 3);
2. De continuïteit in de ontwikkeling van het Nederlandse politieke systeem is te verklaren uit het pacificatie-model (paragraaf 4).

De eerste stelling verwierpen wij in eerste instantie omdat de pacificatie-theorie *zelf*, door de veronderstelling van passiviteit van de Nederlandse burgers, niet houdbaar lijkt. Het model dat Lijphart op basis van deze veronderstelling construeert is een model waarin de politieke cultuur er niet of nauwelijks toe doet. Het gevolg hiervan is dat Lijphart *in theorie* weliswaar verklaart waarom het Nederlandse politieke systeem tijdens het verzuilingstijdperk stabiel was, maar daarmee tegelijkertijd zijn eigenlijke verklaring – pacificatie door de elites – overbodig maakt.

Met betrekking tot de tweede stelling hebben wij in paragraaf 4 in eerste instantie slechts geconcludeerd dat Lijphart er niet in is geslaagd deze aannemelijk te maken. Op basis van de conclusies die wij in paragraaf 3 hebben getrokken, kunnen wij echter vaststellen dat deze tweede stelling ook niet aannemelijk te maken is. Wij willen hierbij op twee punten wijzen:

1. De veronderstelling van passiviteit maakt het doen van een uitspraak over de ontwikkeling van het politieke systeem na het verdwijnen van de zuilen vrijwel onmogelijk. Anders gezegd: door de politieke cultuur theoretisch los te koppelen van het politieke systeem, kan dit systeem, afhankelijk van het gedrag van de elites *iedere* vorm aannemen.
2. Zelfs wanneer wij de veronderstelling van passiviteit laten vallen, dan nog lijkt het niet mogelijk tot een uitspraak te komen. De variabele 'politie-

ke cultuur', zoals Lijphart deze hanteert, is daarvoor een te beperkt begrip. Zij is (a) onafhankelijk, (b) ééndimensionaal, en kan (c) slechts twee vormen aannemen: homogeen of heterogeen. Het enige dat Lijphart ons over de Nederlandse politieke cultuur vertelt, is dat zij 'verzuild' was; en het enige dat hij ons zegt over de verzuiling is dat dit verschijnsel een aantal effecten teweeg bracht die van invloed waren op de stabiliteit van het politieke systeem. Verzuiling is met andere woorden in zijn model een *toestand*. Opnieuw: met het verdwijnen van de zuilen begint in Lijphart's benadering een totaal nieuwe periode, waarin het politieke systeem *iedere* vorm kan aannemen.

Het antwoord op de vraag die wij ons aan het begin van dit artikel hebben gesteld moet derhalve luiden: het is *niet* mogelijk om op basis van de pacificatie-theorie van Lijphart een verklaring te geven voor de wijze waarop het Nederlandse politieke systeem zich na het verdwijnen van de zuilen heeft ontwikkeld. Een verklaring kan alleen worden gegeven, zo is onze overtuiging, wanneer wij de verzuiling zien als een *proces*, en niet als een *toestand*, zoals Lijphart doet. Daarvoor is echter de constructie van een dynamisch model van verzuiling noodzakelijk. In een volgende bijdrage zullen wij op zoek gaan naar een dergelijk alternatief model.

Noten

1. Dit artikel is een bewerking van het inleidende hoofdstuk van mijn doctoraalscriptie *De miskende democratie: Een andere visie op verzuiling en politieke samenwerking in Nederland*. In deze studie ga ik op zoek naar een alternatief model van verzuiling, met als doel het vinden van een verklaring voor het feit dat het hedendaagse politieke systeem in Nederland na het verdwijnen van de zuilen nog steeds de trekken vertoont van het politieke stelsel van accommodatie zoals dat in de hoogtijdagen van de verzuiling functioneerde. Bij het schrijven van deze studie hebben enkele mensen mij met raad en daad bijgestaan. In het bijzonder ben ik dank verschuldigd aan: Joop van den Berg, Hans-Martien ten Napel, Andreas Kinneging, Joël Schoneveld (allen Rijksuniversiteit Leiden) en Kees Schuyt (Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek).

2. Deze term ontleen wij aan: Tromp 1989.

3. Vanzelfsprekend zijn deze conclusies aanvechtbaar. Zie bijvoorbeeld de bijdragen van Van Holstein en Irwin in: Daalder e.a. 1989.

4. Een enkele keer komt deze tegenstrijdigheid in de tekst aan de oppervlakte. Zo schrijft hij bijvoorbeeld: 'De elites weten echter voornamelijk het vertrouwen van hun aanhangers te bewaren door aan hun wensen, verlangens en verwachtingen te voldoen.' (1976: 166).

5. Tegen onze benadering zou kunnen worden ingebracht dat wij het verschijnsel 'passiviteit' te eenvoudig opvatten. Echter: wij doen dit in navolging van Lijphart zelf: hoewel hij in 'Verzuiling.' aan de vermeende passiviteit een heel hoofdstuk (Hfdst.9) wijdt, verzuimt hij een werkelijke verklaring voor dit fenomeen te geven. Zou hij dat wel

doen, dan zou zijn andere aanname – het Nederlandse politieke systeem is een democratie – wel eens onhoudbaar kunnen blijken. Een mogelijke oorzaak voor de (vermeende) passiviteit van de Nederlandse burgers tijdens het verzuilingstijdperk wordt gegeven in de zogenaamde 'sociale controle-these' (zie bijvoorbeeld Stuurman 1983 en Van Doorn 1956).

6. Indien we de politieke structuur als derde dimensie toevoegen aan typologie van Lijphart, dan ontstaat het volgende beeld:

Figuur 2:

Figuur 2:

	politieke cultuur			
	homogeen		heterogeen	
	politiek-bestuurlijke structuur			
	meerderh.	evenredigh.	meerderh.	evenredigh.
kartel	(1)	(2)	(5)	(6)
concurrentie	(3)	(4)	(7)	(8)

De politieke structuur betreft hierbij het kiesstelsel, maar ook bijvoorbeeld de wijze waarop hoge ambtelijke posities worden verdeeld. Dit schema biedt ons niet alleen de mogelijkheid het Nederlandse politieke systeem van de jaren '70 beter te plaatsen (cel 4), maar ook bijvoorbeeld het systeem tijdens het interbellum (toen van samenwerking tussen de elites nog nauwelijks sprake was; cel 8), of vóór de Pacificatie van 1917 (cel 7). Overigens zijn de bezwaren die we in paragraaf 3 hebben geformuleerd tegen Lijphart's benadering, ook op dit schema van toepassing.

7. De acht variabelen zijn: (1) de mate van concentratie van uitvoerende macht (één partij vs. coalitie-kabinetten), (2) de relatie tussen uitvoerende en wetgevende macht, (3) het partijstelsel, (4) het aantal *issue*-dimensies, (5) het kiesstelsel (meerderheid- vs. proportionele representatie), (6) mate van centralisatie van de overheid, (7) parlementaire structuur (één- vs. twee-kamerstelsels) en (8) 'constitutionele flexibiliteit' (geschreven vs. ongeschreven constitutie); Lijphart 1989: 142-143.

Literatuur

- Andeweg, R. (1989), 'Institutional conservatism in the Netherlands: Proposals for and resistance to change'. In: H. Daalder e.a., *Politics in the Netherlands: How much change?* London: Frank Cass & Co., p.42-60.
- Doorn, J. van (1956), 'Verzuiling, een eigentijds systeem van sociale controle'. *Sociologische Gids* 3, p.41-50.
- Hoogenboom, M. (1993), *De miskende democratie: Een andere visie op verzuiling en politieke samenwerking in Nederland*. Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden.
- Katzenstein, P. (1985), *Small states in world markets*. Ithaca en Londen: Cornell University Press.
- Lijphart, A. (1968), *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: De Bussy.
- Lijphart, A. (1969), 'Kentering in de Nederlandse politiek'. *Acta Politica* 4, p.231-247.
- Lijphart, A. (1976a), *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: De Bussy.

Lijphart, A. (1976b), 'Repliek'. *Acta Politica* 11/1, p.78-84.

Lijphart, A. (1977), *Democracy in plural societies*, New Haven: Yale University Press.

Lijphart, A. (1984a), 'Time politics of accommodation: Reflection – Fifteen years later'. *Acta Politica* 19/1, p.9-18.

Lijphart, A. (1984b), *Democracies: Patterns of majoritarian and consensus government in 21 countries*. New Haven: Yale University Press.

Lijphart, A. (1989), 'From the politics of accommodation to adversarial politics in the Netherlands: A reassessment'. *West European Politics* 12, p.139-153.

Stuurman, S. (1983), *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat*. Nijmegen: SUN.

Tromp, B. (1989), 'Politiek saai, politicologisch interessant'. *Intermediair*, p.21-27.

Wolinetz, S. (1990), 'A quarter century of Dutch politics: A changing political system or le plus que change...?' *Acta Politica* 25/4, p.403-431.